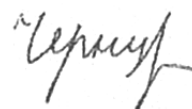

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМЕНІ О. О. ПОТЕБНІ**

ЧЕРНЦОВА ОЛЕНА ВАДИМІВНА

УДК 811.161.1'37'42:165.194

**ДИСКУРСИВНЕ ВАРІЮВАННЯ КОГНІТИВНОЇ
СЕМАНТИКИ СЛОВА:
ДОСВІД ІНТЕГРАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ
КАЗАТЬСЯ, ПОКАЗАТЬСЯ,
ДЕВЕРБАТИВА *КАЖИМОСТЬ*, ПАРЕНТЕЗИ *КАЖЕТСЯ*)**

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є монографія.

Працю виконано на кафедрі російської мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Іванова Людмила Петрівна,
професор кафедри слов'янських мов
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

доктор філологічних наук, доцент
Скоробогатова Олена Олександрівна,
завідувач кафедри слов'янських мов Харківського
національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

доктор філологічних наук, доцент
Яроцька Галина Сергіївна,
професор кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.

Захист відбудеться 15 жовтня 2019 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, Київ, вул. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано 6 вересня 2019 року.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (01001, Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті установи (<http://www.inmo.org.ua/svr/anons-zaxistiv.html>).

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філологічних наук, професор

Т. В. Радзівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація присвячена узагальненню теорії мовного значення та полісемії. З огляду на це до проблемного поля русистики введено новий об'єкт, кваліфікований як дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова в контекстах буденного, публіцистичного, наукового та художнього дискурсів. Емпіричний матеріал дослідження – дієслівні предикати *казаться*, *показаться*, девербатив *кажимость*, парентеза *кажется*, оскільки ці слова є мовною формою для концептуалізації когнітивних актів людини, а в семантиці контекстів зреалізовано інтенції, зміст дискурсивної і когнітивної діяльності мовця, який завжди виступає в ролі суб'єкта певного типу дискурсу. У дисертації проаналізовано, як мислять суб'єкти різних дискурсів (обиватель – публіцист – дослідник – письменник), як вони використовують ті самі слова для реалізації різних тактико-стратегічних настанов, і тому в різних дискурсивних контекстах у слова щоразу виникає нова дискурсивна модифікація значення.

Актуальність теми дослідження зумовлена завданнями, що стоять перед сучасною лінгвістикою взагалі та когнітивною семантикою зокрема, насамперед потребою подальшого розроблення теорії мовного значення, типів мовних значень, типів полісемії. Досліджуваний феномен дискурсивного варіювання когнітивної семантики слова безпосередньо пов'язаний з особливим типом полісемії, який ще не був предметом спеціального вивчення.

Із теоретико-методологічного погляду актуальність дисертації полягає в необхідності апробувати інтегральний метод, що поєднує поняття семантики, синтаксису, когнітивної семантики, комунікативної лінгвістики й дискурсивного аналізу в єдиний аналітичний апарат. Інтегральний підхід відображає актуальну, назрілу в сучасній лінгвістиці потребу знайти гармонію між атомістичним (диференціація контекстних значень, їхній аналіз) і холістичним – когнітивним – підходами до мовного значення. Застосування принципів когнітивної науки уможливорює глибоке проникнення в площину когнітивного змісту полісемічних мовних одиниць з метою аналізу появи різних значень слова, пов'язаних з пізнавальною діяльністю людини.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах теми наукових досліджень кафедри російської мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Російська мова як об'єкт лінгвокультурологічного, когнітивного та соціолінгвістичного дослідження» (номер державної реєстрації 0115U000660). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 1 від 13 січня 2014 року).

Мета дисертації полягає в розробленні й апробуванні інтегрального методу дослідження дискурсивного варіювання когнітивної семантики слова. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) визначити систему параметрів, які становлять єдиний аналітичний апарат інтегрального методу: ‘дискурсивний тип контексту’, ‘комунікативний тип контексту’, ‘комунікативний реєстр’, ‘комунікативна (діалогічна / наративна) стратегія’, ‘інтенції суб’єкта’, ‘суб’єктна структура контексту’, ‘концептуалізація’, ‘когнітивна семантика’ та деякі ін.;

2) продемонструвати методологічну значущість діяхронійного підходу до дослідження концептуальної семантики на обраному мовному матеріалі: розглянути етимологію слів, а також діяхронійний процес формування парентетичної позиції в реченні;

3) апробувати розроблений когнітивно-дискурсивний метод дослідження, подати на його базі типологію дискурсивних контекстів, релевантних для дослідження когнітивної семантики слова (на матеріалі дієслів *казаться, показаться*, девербатива *кажимость*, парентези *кажется*);

4) проаналізувати семантику дієслівних предикатів *казаться, показаться* (в пропозиційній структурі *кто / что кому кажется / показался каким / чем*) у контекстах буденного, публіцистичного, наукового та художнього дискурсів: з’ясувати систему контекстних значень (і відповідних концептуалізацій) кожного дискурсу, виявити когнітивну значущість слова для організації комунікативної / наративної стратегії певного типу. Застосовуючи когнітивістські терміни ‘гештальт’, ‘фон – фігура’, ‘фокусування – дефокусування’, проаналізувати, як фундаментальний принцип зорового сприйняття – виділення ‘фігури’ на ‘фоні’ – проектується на семантико-синтаксичну організацію контексту;

5) на основі сукупності дискурсивно зумовлених значень, узагальнивши отримані семантичні дані, реконструювати гештальт-сценарій досліджуваної концептуальної сфери. У термінах ‘гештальт’, ‘фон – фігура’, ‘фокусування – дефокусування’ проаналізувати гру когнітивного фокусу, показати кореляцію між концептуальною сферою та семантикою контексту, а також семантикою контексту та значенням слова в контексті. Окремо розглянути когнітивний статус ознаки ‘перше враження оцінюється суб’єктом як помилкове / спотворене’;

6) проаналізувати абстрактну семантику девербатива *кажимость*, з’ясувати значущість слова для репрезентації філософського концепту, категорій гносеологічної vs. онтологічної *кажимости*, роль *кажимости* в структурі буденного vs. наукового знання;

7) запропонувати лінгвокогнітивну модель процесу творення полісемії, що корелює з когнітивним процесом породження нових концептуалізацій;

8) з’ясувати історично зумовлену дієсловом семантику парентези *кажется* – семантичний результат процесу граматиалізації та прагматикалізації вихідного значення дієслова *казаться*. Установити дискурсивно-інтерактивні значення та функції парентези в діалозі й наративі (різних комунікативних режимах), у контекстах різного дискурсивного

типу – буденному, публіцистичному, науково-публіцистичному, художньому;

9) унаслідок проведеного когнітивно-дискурсивного аналізу мовного матеріалу сформувати сукупність дискурсивно-інтерактивних значень парентези, узагальнити отримані дані, співвіднести когнітивну семантику парентези з реконструйованим гештальт-сценарієм досліджуваної концептуальної сфери, виявити схоже та відмінне між парентезою та дієслівним предикатом.

Об'єкт дослідження становить дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова в контекстах буденного, публіцистичного, наукового, художнього дискурсів.

Предметом дослідження є дискурсивні й когнітивні чинники, які зумовлюють різне втілення тієї самої когнітивної структури, що відображає шаблони розуміння й мислення, у семантиці контекстів різного дискурсивного та комунікативного типу.

Емпіричним матеріалом дослідження слугують шість тисяч оригінальних контекстів, дібраних із Національного корпусу російської мови, лексикографічних та інших джерел – наукових праць з психології, філософії, художніх творів російськомовних авторів. Сукупність контекстів різного дискурсивного типу відбиває реальне функціонування вказаних слів і сприяє узагальненню щодо дискурсивного варіювання їхньої когнітивної семантики.

Теоретичне підґрунтя інтегрального дослідження, з одного боку, визначають ідеї теоретичної семантики, репрезентовані в працях Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, Г. А. Залізняка, О. В. Падучевої та ін., методи когнітивної лінгвістики, пов'язані з іменами зарубіжних науковців Т. А. ван Дейка, О. Б. Йокоями, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, Л. Талмі, Ч. Філлмора, У. Чейфа та ін., російських лінгвістів Н. Н. Болдирева, О. К. Ірісханової, О. С. Кубрякової та ін.; з другого боку, – теорія і метод дискурс-аналізу (дослідження М. Фуко, Л. Філіпс, М. Йоргенсен та ін.), методологія комунікативної граматики Г. А. Золотової, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорової, а також комунікативно-дискурсивна парадигма в цілому (праці українських учених В. Н. Абашиної, В. М. Бріцина, Л. П. Іванової, Т. В. Радзієвської, О. О. Скоробогатової, Г. С. Яроцької та ін.).

Методологічною основою дослідження є розроблений інтегральний, когнітивно-дискурсивний підхід, який полягає в поєднанні лінгвістичних методів аналізу – етимологічного, семантичного, синтаксичного, дискурсивного, когнітивного. Застосування обраних параметрів ('дискурсивний тип контексту', 'комунікативний тип контексту', 'комунікативний регістр', 'комунікативна (діалогічна / наративна) стратегія', 'інтенції суб'єкта', 'суб'єктна структура контексту' та ін.) дає змогу реалізувати атомістичний підхід: створити типологію дискурсивних контекстів, установити й диференціювати дискурсивно зумовлені значення слова в контекстах кожного дискурсу, проаналізувати варіювання

когнітивної семантики слова в різних комунікативних типах контексту (на рівні поверхневої мовної семантики). Застосування холістичного – когнітивного – підходу дозволяє узагальнити отримані емпіричні дані, виявити повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння й мислення; реконструювати єдиний гештальт-сценарій концептуальної площини *кажимости* (на рівні концептуальної семантики). Когнітивний аналіз у термінах ‘фон – фігура’, ‘фокус’, ‘фокусування – дефокусування’ дає змогу показати кореляцію між рівнем концептуальної та поверхневої мовної семантики, дослідити когнітивний процес утворення концептуалізацій, схематично описати зрушення когнітивного ‘фокусу’, що лежать в основі побудови різних концептуалізацій (значень).

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні нового теоретичного погляду на полісемію, яку кваліфікуємо як дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова в контекстах буденного, публіцистичного, наукового, художнього дискурсів. Уперше запропоновано лінгвокогнітивну модель, яка пояснює появу різних значень слова; з’ясовано роль кожного дискурсу та ‘його правил’ у створенні системи дискурсивних значень слова; доведено теоретичне положення про те, що мовна семантика зумовлена як дискурсивною діяльністю суб’єкта, так і його пізнавальним (когнітивним) досвідом, його знаннями.

З метою доповнення теорії про дворівневу організацію когнітивної семантики слова реконструйовано гештальт-сценарій досліджуваної концептуальної сфери. Установлено, що реконструйована концептуальна сфера має цілісний (гештальтний), континуальний, дифузний, розмитий, невизначений характер, на відміну від більш конкретної семантики мовного контексту, в якому наявний фрагмент концептуальної сфери, нібито вихоплений когнітивним фокусом. Використовуючи когнітивістські поняття ‘гештальт’, ‘фон – фігура’, ‘фокусування – дефокусування’, установлюємо кореляцію між когнітивним рівнем та рівнем поверхневої мовної семантики. Відмінності між контекстними значеннями (концептуалізаціями), які виникають, проаналізовано як гру когнітивного фокусу, а саме: з ознак, що становлять концептуальне ціле (гештальт-сценарій), на перший когнітивний план висувуються затребувані ознаки (стають ‘фігурою’), незатребувані ж дефокусуються, стають концептуальним ‘фоном’, але повністю не зникають.

У дисертації наведено вірогідні емпіричні й теоретичні дані про те, що когнітивна семантика дієслівних предикатів *казаться, показаться* іконічно відображає онтологічний процес сприйняття. Іконічність семантики полягає в тому, що в контекстах із дієслівним предикатом процес сприйняття концептуалізується як динамічний, який має етапи перцептивного сприйняття й подальшого ментального осмислення емпірично отриманих даних; іконічність зумовлює також концептуалізацію в контекстах знань носіїв мови про те, що за несприятливих обставин здійснення перцептивного акту перше враження суб’єкта може виявитися помилковим / спотвореним.

По-новому кваліфікуємо історичні дані про походження парентетичної позиції в реченні. Уперше з'ясовано семантичний результат діахронійного процесу перетворення дієслова в парентезу, а саме: граматикалізацію та прагматикалізацію вихідного значення дієслова. Уперше виявлено в контекстах – в пам'яті носіїв мови – дискурсивні сценарії вживання вихідного дієслова, які визначають функціонування парентези. Унаслідок когнітивного аналізу встановлено концептуальний зв'язок похідних слів – девербатива, парентези – з реконструйованим гештальт-сценарієм.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що вона сприяє розробленню концептуального апарату когнітивно-дискурсивної парадигми, доповнюючи його поняттями: 'гештальт-сценарій', 'дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова', 'дискурсивно зумовлене значення', 'дискурсивний тип контексту', 'дискурсивна логіка суб'єкта', 'суб'єктна структура контексту'.

Висновки про когнітивну семантику слова як повторювану структуру когнітивних процесів, у якій відображені шаблони розуміння й мислення, яка має складний та принципово синкретичний характер гештальт-сценарію і створює концептуальний фон для продукування контекстуальних, дискурсивно зумовлених смислів, поглиблюють теорію мовного значення, типів мовних значень, типів полісемії. Підсумкові положення про дискурсивні й когнітивні чинники, що зумовлюють різне втілення тієї самої когнітивної структури в семантиці контекстів різного типу, сприятимуть усебічному вивченню когнітивних процесів формування сенсу в ході мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

Положення про невизначеність, дифузність, гештальтність когнітивної семантики слова доповнюють словотвірну теорію, а саме: дифузність когнітивної семантики вихідного дієслова дає змогу в процесі творення похідного перекодувати аргументну структуру *кто / что кому кажется каким / чем*, ігнорувати індивідуальні референти (*кто / что* – *кому* – *каким / чем*), дефокусувати їх і, завдяки зміщенню когнітивного фокусу, узагальнити в абстрактну категорію (девербатив *кажимость*) або спродувати нову номінацію (парентеза *кажется*). Утворення нових слів відбиває безперервні в соціальній практиці процеси перекатегоризації понять.

Важливим з теоретико-методологічного погляду є запропонований інтегральний, когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення полісемії. Терміни 'фон – фігура' дали змогу виявити визначальну роль когнітивного гештальт-сценарію (фону), фрагмент якого проглядається в семантиці контексту (фігура), а також підкреслити несумативний характер семантики контексту (фону), особливу його роль у формуванні значення слова (фігура). Перенесення принципів зорового сприйняття на рівень мови допомагає несуперечливо й достовірно пояснити появу різних значень слова.

Практична цінність дисертації полягає в тому, що вона може бути використана у викладанні лексикології, семантики, спеціальних курсів з когнітивної лінгвістики, когнітивної семантики, дискурсивного аналізу феноменів мови. Наукові спостереження над специфікою дискурсивного варіювання когнітивної семантики слова можуть знайти застосування в лексикографічній практиці. Результати розвідки сприятимуть поглибленню курсів зі словотвору, синтаксису, історії російської мови, а також формуванню мовної, перекладацької, соціокультурної компетенцій майбутніх філологів.

Особистий унесок здобувача. Автор виконав пропоноване дослідження самостійно. Публікації, в яких висвітлено результати й висновки дисертації, є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й результати дисертації висвітлено в доповідях на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях та інших наукових зібраннях: Міжнародній науковій конференції «Спадщина Д. М. Овсяніко-Куліковського і сучасна філологія» (Харків, 1998); Міжнародній науковій конференції «Дискурс як об'єкт філологічної інтерпретації» (Харків, 2001); Міжнародній науковій конференції «Підсумки і перспективи розвитку літератури та літературознавчої думки ХХ ст. До 200-річчя Харківського університету і філологічної школи факультету» (Харків, 2003); Міжнародній науковій конференції «Традиції Харківської лінгвістичної школи у світлі актуальних проблем сучасної філології. До 200-річчя Харківського університету і філологічного факультету» (Харків, 2004); Підсумковій конференції викладачів та співробітників філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, 2004, 2006, 2008, 2010, 2011, 2015, 2016, 2017); Міжнародній науковій конференції «Етнопростір мови та культури: актуальні проблеми етнолінгвістики й лінгвокультурології» (Харків, 2007); Міжвузівській науковій конференції «Мова. Стил. Культура. До 60-річчя педагогічної, наукової та творчої діяльності професора Г. І. Шкляревського» (Харків, 2007); III Міжнародному конгресі дослідників російської мови «Російська мова: історичні долі і сучасність» (Москва: МДУ, 2007); Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки ХІХ–ХХІ ст.» (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні) (Харків, 2010); Міжвузівській науковій конференції «Літературна мова у проєкціях історії та сучасності. До 90-річчя професора Г. І. Шкляревського» (Харків, 2011); Міжнародній науковій конференції «ХІІ Кирило-Мефодіївські читання. До 200-річчя від дня народження академіка І. І. Срезневського» (Харків, 2012); I Міжнародній науковій конференції «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (Одеса, 2012); XVI Міжнародній науковій конференції «Русистика і сучасність» (Одеса, 2013); XII Міжнародній науковій конференції «Дискурсологія: мова, культура, суспільство» (Луганськ, 2013); Міжнародній науковій конференції

«Концептосфера національної мови: когнітивний, історико-культурний та дискурсивний аспекти» (Харків, 2014); Всеукраїнській науковій конференції «Слово – текст – мова у дослідницьких парадигмах сучасної лінгвістики» (Харків, 2015); Всеукраїнській науковій конференції «Слово – текст – мовна картина світу», присвяченій 180-річчю від дня народження О. О. Потебні (Харків, 2015); XIV Konferencja Międzynarodowa z cyklu «Rusycystyka Europejska a Współczesność» (Poznań, 2015); Міжнародній науковій конференції «Сучасність класики», присвяченій пам'яті професора Р. М. Піддубної (Харків, 2016); Міжнародній науковій конференції «Ідеї Харківської філологічної школи в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство» (Харків, 2017); XV Konferencja Międzynarodowa z cyklu «Rusycystyka Europejska a Współczesność» (Poznań, 2017); Наукових читаннях, присвячених 90-річному ювілею професора Є. Х. Широкоград (Харків, 2018); XVI Konferencja Międzynarodowa z cyklu «Rusycystyka Europejska a Współczesność» (Poznań, 2019).

Публікації. Зміст і основні положення дисертації викладено в 29 публікаціях: монографії «Дискурсивное варьирование когнитивной семантики слова: опыт интегрального исследования (на материале глагольных предикатов *казаться*, *показаться*, девербатива *кажимость*, парентезы *кажется*)» (19,7 д. а.; Харків, 2019); 26 наукових статтях, із яких 7 надруковано в наукових фахових виданнях України, 12 статей – у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, 4 – в іноземних періодичних наукових фахових виданнях; 3 – в інших наукових виданнях; 2 тезах доповідей на наукових конференціях. Загальний обсяг опублікованих статей – 18,03 д. а. Загальний обсяг усіх публікацій – 37,73 д. а.

Структуру й обсяг дисертації підпорядковано необхідності послідовного висвітлення всіх аспектів досліджуваної проблематики. Праця містить вступ, три розділи із висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел (550 позицій) і додаток (таблиці 1–5). Загальний обсяг дисертації становить 428 сторінок, основного тексту – 372 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**Вступі**» окреслено актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими темами, визначено наукову новизну, мету й завдання, об'єкт і предмет, джерельну базу, обґрунтовано теоретичне та практичне значення дисертації, викладено методи дослідження. Наведено кількість авторських публікацій.

У **першому розділі «Теоретичні підстави та методологія інтегрального дослідження»** умотивовуються переваги інтегральної методології – синтезу методів етимологічного, семантичного, синтаксичного, когнітивного, дискурсивного та комунікативного – для розв'язання дослідницьких завдань. У пункті 1.1.1 обґрунтовано необхідність

використання понять семантики й синтаксису – ‘предикат’, ‘пропозиційна структура’, ‘валентність’, ‘актант’, ‘суб’єкт-експерієнцер’, ‘спостережуваний об’єкт’, ‘зміст сприйняття’, ‘суб’єктна структура контексту’ (Л. Теньєр, Ч. Філмор, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Г. А. Залізник, О. В. Падучева та ін.) – для дослідження когнітивної семантики дієслівного предиката. Когнітивну семантику дієслівного предиката неможливо визначити ізольовано, без урахування семантики контекстного оточення, оскільки він має здатність до семантичного копіювання. Потрібно враховувати семантику всіх слів пропозиційної структури *кто / что кому кажется / показался каким / чем*; особливо важливою є позиція суб’єкта-експерієнцера (*кому*).

У пункті 1.1.2 вмотивовуємо вибір понять когнітивної лінгвістики: ‘когнітивна структура’, ‘концептуалізація’, ‘знання’, ‘гештальт’, ‘фон – фігура’, ‘фокус’, ‘фокусування – дефокусування’ та ін. Теоретичною базою дослідження є гіпотеза Р. Джекендоффа про те, що у свідомості людини існує когнітивний рівень, на який надходить уся отримана ззовні інформація і обробляються перцептивні дані зорового, слухового, тактильного, моторного та інших видів сприйняття, а також вербалізуються емпіричні дані. Визначаємо методологічно значущі постулати когнітивної лінгвістики: мова, яка є частиною пізнавальної діяльності людини, пов’язана із загальними принципами взаємодії людини зі світом; вербальна діяльність підпорядкована законам перцепції, насамперед зорової; мовні значення не стільки відображають об’єктивний світ, скільки репрезентують структури знань (когнітивні структури), які створюють носії мови, суб’єктивно пізнаючи світ; добираючи те чи те мовне вираження, мовець відтворює певний спосіб конструювання світу; концептуальна схема – це повторювана структура наших когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння й мислення (G. Lakoff, R. Langacker, L. Talmy, J. R. Taylor, M. Tomasello).

Терміни ‘гештальт’, ‘фон – фігура’ запозичені з гештальтпсихології. Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Ленекер, О. С. Кубрякова, О. К. Ірісханова аргументовано довели, що різні когнітивні системи – зорова й мовленнєва – виявляють подібність загальних принципів організації інформації. В основі терміна ‘Gestalt’ лежить ідея про цілісність і несумативність зорового сприйняття. Зоровий апарат людини влаштований таким чином, що в результаті мимовільного зорового сприйняття в людини спочатку виникає цілісний зоровий образ ситуації (гештальт). Далі людина може сфокусувати увагу на об’єкті в структурі ситуації, який її зацікавив (виникає ‘фігура’). Процес фокусування на одному об’єкті спричиняє одночасне дефокусування інших об’єктів, наближення їх до ‘фону’. Зображення дефокусованих об’єктів нібито розмивається, але повністю не зникає. Виникає аналогія з наведенням кінокамери, коли об’єкти, що не потрапили у фокус, залишаються в кадрі, хоча стають нечіткими. Матеріал дослідження підтверджує, що фундаментальний принцип зорового сприйняття (виділення ‘фігури’ на ‘фоні’) транспонується в концептуальну семантику й семантику

контексту. Мовні структури кодують і перерозподіляють увагу між ‘фігурою’ і ‘фоном’, з огляду на що можна побачити різний ступінь виокремленості компонентів пропозиційної структури і визначити синонімічні конструкції простого, складного і ускладненого речень як різні способи наведення фокусу уваги мовцем, пор.: *Брат мне кажется больным* vs. *Мне кажется, что брат болен* vs. *Брат, кажется, болен*. Максимальний ступінь дефокусування компонента ‘суб’єкт’ пов’язаний із парентетичною позицією.

У семантиці контексту з дієслівним предикатом утілюється не тільки когнітивна (пізнавальна), але й дискурсивна діяльність суб’єкта, його тактико-стратегічні настанови, а також відбивається структура комунікативної ситуації, комунікативна роль мовця в ній. У пункті 1.1.3 вмотивовуємо вибір понять комунікативно-дискурсивної парадигми (М. Фуко, П. Серіо, М. Йоргенсен, Л. Філліпс, Е. Лакло, Ш. Муфф та ін.), визначаємо методологічно значущі поняття – ‘дискурс’, ‘дискурсоутворювальні компетенції (метасуб’єктна, метаоб’єктна, метаадресатна)’, ‘екстралінгвальні умови дискурсивної діяльності’, ‘дискурсивна логіка суб’єкта’ – а також систему параметрів дослідження – ‘дискурсивний тип контексту’, ‘комунікативний тип контексту (‘Я’-, ‘ТИ’-, ‘ВІН’-контекст)’, ‘комунікативний регістр’, ‘інтенції суб’єкта’, ‘іллокуція мовленнєвого акту’, ‘комунікативна (діалогічна / наративна) стратегія’. Слідом за авторами комунікативної граматики розрізняємо комунікативні регістри: репродуктивний, інформативний, генеритивний, волюнтивний, реактивний (Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова), зважаємо на діалогічну / наративну стратегію, тактику суб’єкта, іллокуцію мовленнєвого акту (Г. Вежбицька, Д. Остін, Д. Серль, П. Стросон та ін.).

У підрозділі 1.2 доведено методологічну значущість діяхронійного підходу до дослідження когнітивної семантики слова. Історія мовних засобів сприяє з’ясуванню їхніх сучасних значень і функцій, зважаючи на це, встановлюємо внутрішню форму етимологічного типу дієслів *казаться*, *показаться* (1.2.1), внутрішню форму дериваційного типу девербатива *кажимость* (1.2.2), а також історію парентетичної позиції в реченні, з якою пов’язаний процес виникнення слова-парентези *кажется* (1.2.3).

Внутрішня форма етимологічного типу зумовлює структуру багатозначності слова в синхронії, сприяє розкриттю законів думки, що реалізується за допомогою різноманітності споріднених слів. Діяхронійний аналіз уможливив висновок про історичну зумовленість концептуальної семантики. Старий іменник *казъ* означав ‘спотворення’, дієслово *казати* у контексті *объект мне себя кажет* мало значення ‘об’єкт мені себе показує, дає бачити’. У внутрішній формі концептуалізується пізнання онтологічного процесу зорового сприйняття людиною певного об’єкта, подано закріплені за дієсловом інтенсіонал та екстенсіонал. Екстенсіоналом є сам онтологічний процес зорового сприйняття, натомість інтенсіонал представлений концептуалізацією ‘викликане у мене враження – перцептивний образ предмета – схожий зі спостережуваним предметом, становить подобу

спостережуваного предмета, але не є його абсолютним двійником, ментальний образ, що виникає, може виявитися помилковим, спотвореним'. Концептуалізовано дистанцію між об'єктом 'як він є' та його ментальною репрезентацією, отриманою внаслідок оброблення перцептивних даних свідомістю. Когнітивна структура – 'об'єкт показує себе людині, але не завжди ментальний образ об'єкта відповідає тому, що є насправді' – демонструє схрещення гносеологічного та онтологічного, суб'єктивного та об'єктивного аспектів пізнання. Пізнавальні здібності людини обмежені: вона не може остаточно зрозуміти складну суть об'єкта.

У пункті 1.2.3 особливу увагу приділено діяхронійному аналізу протопарентез у давньоруських текстах (*деи, де; реку, рече, рьци; молвить, молвилъ, молви*), які виникли як ненаголошені варіанти повнонаголошених дієслівних форм, що потрапили у вакернагелівську позицію (А. А. Залізник, В. В. Іванов). Ненаголошеність протопарентез і синтаксична ізольованість корелюють з їхнім особливим комунікативним призначенням – подавати принципово новий для словесної культури план повідомлення. Історично первинна комунікативна й текстова позиція протопарентези відображає художню наративну стратегію розповідача / наратора, формує приховану позицію автора, спричиняючи компактність форми та полідискурсивну складність (багатоголосність) лінійної мови наратора.

Розділ II. «Типологія дискурсивних контекстів: когнітивна семантика дієслівних предикатів *казаться, показаться*, девербатива *кажимость* у дискурсивному режимі інтерпретації» містить 4 підрозділи, присвячені аналізу дискурсивно зумовлених значень слів у буденному, публіцистичному, науковому та художньому дискурсах. Установивши взаємозв'язок між контекстним значенням слова і змістом дискурсивної і когнітивної діяльності суб'єкта, ми проаналізували дискурсоутворювальні метапозиції кожного дискурсу – суб'єкта, адресата, об'єкта, визначили відмінності в екстралінгвальних умовах протікання дискурсивної діяльності, глобальних інтенціях, когнітивних і комунікативних стратегіях суб'єктів різних дискурсів, їхньому інтелектуальному рівні, рівні мовної компетенції (результати зіставлення дискурсів за релевантними для дослідження параметрами подані в таблиці № 1).

У підрозділі 2.1 визначено метасуб'єктну і метаадресатну позиції буденного дискурсу, які передбачають конкретного мовця і конкретного слухача. У буденному дискурсі наявний суб'єкт, який отримує інформацію про описувану подію, будучи безпосереднім її учасником або стороннім спостерігачем. Екстралінгвальні умови протікання дискурсивної діяльності визначаються термінами 'реальна комунікативна ситуація', 'ситуація сенсорного сприйняття денотативної ситуації'. Екстралінгвальні умови відбиваються в семантиці репродуктивного 'Я'-контексту, в якому просторово-часова позиція мовця виражена значенням актуального перцептивного часу. Когнітивна діяльність суб'єкта буденного дискурсу пов'язана з актом перцепції: концептуалізація *казаться*₁ 'мовець перебуває в

локусі спостережуваної події, сприймає певний об'єкт навколишнього світу і повідомляє співрозмовникові про своє перше враження, яке може відповідати дійсності, а може виявитись помилковим / спотвореним' (*Из окна движущегося поезда машины кажутся стоящими на месте*). У семантиці інформативного 'Я'-контексту реалізується інша прагматична ситуація: концептуалізація *казаться*₂ 'мовець не перебуває в локусі описуваної ним події, а інтерпретує ситуацію, оцінює її, зважаючи на попередні знання' (*Понимаете, у меня был концерт вчера, мне кажется, он удался*). У семантиці різних контекстів когнітивна ознака 'помилковість / спотвореність першого враження / думки суб'єкта-експерієнцера' то потрапляє у фокус, то залишається дефокусованою.

В 'Я'-контексті спогаду створюються когнітивні й комунікативні передумови для виведення з 'фону' і переміщення у фокус ознаки 'помилковість / спотвореність першого враження суб'єкта-експерієнцера'. Ретроспективний погляд на подію, що базується на знаннях, дає оповідачеві перевагу порівняно з актуальним спостереженням: концептуалізація *казаться*₄ 'згадуючи і розповідаючи про минулу подію, мовець знає про те, чи було його перше враження помилковим / спотвореним, чи змінилось воно згодом іншим уявленням' (*Ветер крепчал и кренил лодку. Похоже, я свалил дурака. Вода поднялась выше, чем мне казалось с берега и заливала лодку*). Ступінь когнітивної виокремленості названої ознаки залежить від змісту широкого контексту (фону). Концептуалізоване у змісті широкого контексту знання про те, як насправді відбувалась подія, формує 'фон'. Якщо контекстуальний 'фон' доводить 'подальший перебіг події показав, що мовець в минулому помилявся', то, відповідно до принципу виділення 'фігури' на 'фоні', у контексті виникає сенс (фігура) – 'минуле враження було помилковим, йому не можна було довіряти'. Якщо контекстуальний 'фон' демонструє зворотнє, то значення 'помилковості першого враження' залишається дефокусованим. В 'Я'-контексті спогаду імплікується складна суб'єктна структура: мовець як учасник минулої ситуації є суб'єктом-експерієнцером ('Я' в минулому), суб'єктом-носієм знань також є мовець, але це 'Я' сьогодні.

Кореляцію між семантикою контексту і комунікативною інтенцією мовця проаналізовано з використанням поняття 'комунікативний регістр – репродуктивний, інформативний, реактивний, волюнтивний'. Семантика реактивно-волюнтивного висловлювання *Тебе кажется*₅ – 'я знаю, що ти помиляєшся: у тебе склався спотворений образ об'єкта!' – показує, що мовець присвоює собі статус носія істинного знання. У контексті реактивно-волюнтивного регістра ознака 'помилковість враження іншої особи (суб'єкта-експерієнцера)' потрапляє у 'фокус', висувається на перший когнітивний план. Когнітивний аналіз у термінах 'фон – фігура' екстраполюється і на концептуалізацію, що відповідає семантиці інформативного 'ВІН'-контексту: *Ему кажется*₆ – 'я знаю, що він помиляється: у нього склався спотворений образ об'єкта'. Враження / думка

третьої особи не відповідає тому, що, з погляду мовця, є насправді. В інформативному 'Я'-контексті спогаду мовець також викриває хибність чужого враження, бо володіє достовірною інформацією про минулу подію (*Когда надо было «ура» кричат на Красной площади во время демонстрации, мы ходили студентами и кричали «дурак», а получалось «ура». «Да здравствует мясо-молочная промышленность! Дура-а-а-ак!» Всем кажется, что это «ура», но зато мы оттягивались*). У матеріалі буденного дискурсу диференційовано сім контекстних значень (концептуалізацій) дієслів, які подано в таблиці № 2.

Аналіз пропозиційної структури *кто/что кому кажется / показался каким / чем*, яка є мовною формою для концептуалізації повідомлень про різні враження, відчуття мовця – зорові, слухові, смакові, нюхові, дотикові, тактильні (*Ветер кажется теплым; Его голос показался мне знакомым; Суп кажется пересоленным; Кожа на ощупь показалась шершавой*), дав змогу зробити теоретично значущі для загальної концепції роботи висновки про континуальний, дифузний, гештальтний характер когнітивної семантики слова. Континуальність семантики можна пояснити цілісністю – гештальтністю – онтологічного процесу сприйняття. Когнітивна семантика також відображає синергетично пов'язані етапи сприйняття – акт перцепції (*казаться₁*) і подальше осмислення його результатів (*казаться₂*). Це демонструють інформативні контексти, у яких предикати, маркуючи процес інтерпретації, осмислення чогось, усе-таки поєднуються з поширювачами *с первого взгляда кажется / может показаться; на первый взгляд кажется / могло показаться*. Інтерпретація, умовивід, висновок сягають акту перцепції, мають емпіричну основу.

Ментальна рамка *мне кажется / мне показалось* імплікує / експлікує досвід суб'єкта, що рефлектує, – 'мовець знає про те, що перше враження (думка) може бути помилковим, що згодом воно може змінитися іншим уявленням (знанням)'. У формі теперішнього часу імперфективного предиката концептуалізується тривалість когнітивного процесу мовця, синергетично пов'язаного з подальшим у часі рефлексивним актом, зважаючи на це, у контексті імплікується рефлексивний акт. Натомість у формі минулого часу перфективного предиката концептуалізовано погляд «назад», у ретроспективу, тому в контексті експлікується рефлексивний акт суб'єкта. Це формує значення перфективного предиката, яке відзначається більшою суб'єктивністю інтерпретації мовця (ніж в імперфективного), швидкоплинністю, змінюваністю думок (*мне показалось*).

Ментальна рамка *мне казалось* слугує мовною формою для концептуалізації процесуальності спогаду, становлячи «зліпок» з акту свідомості. Онтологічні особливості когнітивного процесу спогаду відображаються іконічно: когнітивний процес бере початок в акті перцепції, а потім триває в актах осмислення перцептивної інформації, рефлексії над минулим враженням, його оцінці.

У підрозділі 2.2 схарактеризовано екстралінгвальні умови публіцистичного дискурсу в термінах ‘квазікомунікативності’, ‘просторово-часової дистанційності’, абстрагування суб’єкта від процесу реального сенсорного сприйняття описуваної події (крім деяких репродуктивних жанрів). З огляду на специфіку квазікомунікативної ситуації, принципової неперифікованості повідомлення, публіцистична наративна стратегія має особливу риторичну загостреність: досвідчений автор-публіцист розмірковує, рефлектує над предметом осмислення і способом викладу матеріалу, щоб викликати довіру до інформації в адресата; його когнітивна діяльність відзначається інформативністю, аналітизмом. Дискурсивне міркування публіциста отримує статус інформативно-генеритивного комунікативного регістру – узагальненої інформації, співвіднесеної з життєвим досвідом й універсальним знанням.

Метасуб’єктна дискурсоутворювальна позиція передбачає високий інтелектуальний рівень, аналітизм мислення, високий рівень мовної компетентності автора-публіциста (на відміну від суб’єкта буденного дискурсу), що позначається на загальному змісті публіцистичних текстів, особливих наративних тактиках. Когнітивна семантика *казаться, показаться* пов’язана з реалізацією публіцистичних стратегій і тактик. На матеріалі публіцистичного дискурсу диференційовано шість дискурсивно зумовлених контекстних значень (таблиця № 3). Перше значення виникає в репродуктивному ‘Я’-контексті (*казаться*₈). Два інших – в інформативному ‘Я’-контексті: концептуалізація *казаться*₉ ‘суб’єкт міркує, рефлектує над відносністю логічного висновку: якщо прийняти іншу умову, то й наслідок буде іншим’ (*Если принять это условие, то информация кажется правдоподобной*); концептуалізація *казаться*₁₀ ‘суб’єкт міркує, рефлектує над етапами формування власної думки, умовиводу’ (*Процветание этого бизнеса мне кажется обеспеченным, но я могу ошибаться*). В інформативному ‘ВІН’-контексті зафіксовано три значення: концептуалізація *казаться*₁₁ ‘відновлюючи в пам’яті описувану подію та її учасників, публіцист допускає можливість спотворення фактів’ (*Тогда ему это казалось делом простым и понятным*); концептуалізація *казаться*₁₂ ‘публіцист розвінчує стереотипи свідомості модельованої соціальної групи’ (*Сторонникам Хакамады это кажется крайне оскорбительным*); концептуалізація *казаться*₁₃ ‘публіцист розвінчує стереотипи буденної свідомості, закликає адресата до більш фундаментального осмислення предмета обговорення’ (*С первого взгляда ответ на этот вопрос может показаться простым*).

У публіцистичному ‘ВІН’-контексті суб’єктна валентність дієслівного предиката є підґрунтям для моделювання свідомості тієї соціальної групи, яку автор критикує (*Это всё казалось крестьянам нечестивым*). Стереотипи свідомості реконструйованої соціальної групи або буденної громадської свідомості стають об’єктом публіцистичного повідомлення. Метаоб’єктна дискурсоутворювальна позиція пов’язана зі значеннями ‘невизначений

множинний суб'єкт-експерієнцер' (українським политикам *кажеться*) або 'максимально узагальнений суб'єкт-експерієнцер' (всім *обывателям кажеться*). Публіцистичний 'ВІН'-контекст будується відповідно до полемічної стратегії автора, у тексті зіштовхуються різні погляди реальних, але невідомих читачеві суб'єктів; конструюється образ множинного суб'єкта-експерієнцера (*политикам кажеться одно, а избирателям кажется совсем другое*); все це надає інформації принципово неперифікованого характеру. Специфіка метаоб'єктної дискурсоутворювальної позиції відбиває дискурсивну логіку публіциста: автор привласнює собі право встановлювати таке референційне співвіднесення враження, що викривається, з реальністю, яке відображає його задум і риторичну стратегію.

Суб'єктна структура публіцистичного контексту має ієрархію: у ролі суб'єкта-експерієнцера, носія першого погляду / думки (*кому кажеться*), постає узагальнений суб'єкт буденної свідомості, натомість публіцист «наділяється» статусом суб'єкта рефлексії, який володіє професійними знаннями і досвідом, необхідними для викриття поверховості уявлення / думки суб'єкта буденної свідомості. Публіцистична тактика зіштовхує стереотипи буденної свідомості з професійним (науковим) уявленням про предмет, розкриває складність того, що здається обивателеві / читачеві простим на перший погляд.

Підрозділ 2.3 присвячений аналізу наукового дискурсу. Метасуб'єктна дискурсоутворювальна позиція наукового дискурсу передбачає вченого-дослідника – представника наукової спільноти. Глобальні інтенції і когнітивна діяльність суб'єкта наукового дискурсу вирізняються науковою методикою, системністю, процедурами верифікації результатів, високим ступенем аналітизму. Комунікативним стратегіям властива логічність викладу, продуманість, прозорість, зрозумілість, передбачуваність і внутрішня несуперечливість.

Установивши взаємозв'язок між контекстним значенням слова і змістом дискурсивної і когнітивної стратегій суб'єкта дискурсу, ми проаналізували два значення дієслівних предикатів, які виникають у контекстах історіографічної стратегії: 'інші і я' (*ранее всем нам так казалось*¹⁴ – 'мовець виражає солідарність з колегами'), 'хтось інший, але не я' (*им казалось*¹⁵, *но не мне* – 'мовець дистанціюється від першого, помилкового, на його погляд, уявлення колег, про яке він повідомляє'). Неозначено-особовий суб'єкт моделюється як експерієнцер (частіше мова йде про інтуїцію дослідників), а мовець постає як суб'єкт подальшого рефлексивного акту – усвідомлення інтуїтивного розуміння як помилкового.

Специфіка метаоб'єктної дискурсоутворювальної позиції наукового дискурсу полягає в тому, що процес сприйняття є об'єктом наукового вивчення, тому контексти наукового дискурсу кваліфікуємо як епістемічні. В епістемічних контекстах диференційовано чотири значення дієслівних предикатів (усього в контекстах наукового дискурсу виявлено шість значень, які подано в таблиці № 4). В епістемічних контекстах дискурсу психології

пропозиційна структура *кто / что кому кажется / может показаться каким / чем* відображає знання про те, що в момент сприйняття певного об'єкта в реципієнта можуть виникати зорові ілюзії чи галюцинації. Концептуалізація *казаться*₁₆ 'зорові ілюзії' – 'суб'єкт-експерієнцер бачить об'єкти, але сприймає їх спотворено' – відображає знання про причини ілюзорних ефектів, які виникають через особливе сумісне розташування геометричних фігур, через наявність інших фігур (кола, прямокутники) (*Из двух равных по длине отрезков вертикальный кажется больше горизонтального; Отрезки одной косой линии кажутся сдвинутыми относительно друг друга*). Зорові ілюзії можуть виникати як у автора, так і в будь-якого іншого реципієнта. У такому контексті нівелюється протиставлення 1-ої особи 2-ій і 3-ій, виникає узагальнено-особове значення суб'єкта-експерієнцера. Зіставлення *казаться*₁₆ і *казаться*₁ засвідчує, що в концептуалізації 'зорові ілюзії' на перший когнітивний план висувається ознака 'помилковий / спотворений образ' спостережуваного об'єкта, це спричинено більш глобальними змінами, а саме: домінуванням епістемічного модусу над перцептивним. Перцептивний модус нібито відсувається на другий когнітивний план, але повністю не зникає. Концептуалізація *казаться*₁₇ 'галюцинації' відображає наукові знання про хибне сприйняття. У контексті виникає неозначено-особове значення суб'єкта-експерієнцера 'хворим здається те, чого немає, але не авторові'. Суб'єкт-носій наукових знань протиставляється суб'єкту-експерієнцеру (*Когда люди изнывают от жажды, им начинает казаться, что впереди виднеется оазис, деревня, вода, в то время как на самом деле их нет*). Когнітивні та комунікативні ознаки контексту скоординовані одна з одною. Концептуалізація 'у хворого виникають зорові галюцинації' зумовлена змістом широкого контексту, в якому підсумована пізнавальна діяльність психологів і сформульована суть зорової галюцинації – 'бачити те, чого немає насправді'. Концептуалізації 'зорові ілюзії' та 'галюцинації' розрізняються когнітивним статусом ознаки 'образ об'єкта, що сприймається': у контексті з *казаться*₁₆ – це 'спотворений образ', а в контексті з *казаться*₁₇ – 'хибний'. 'Хибність образу' означає відірваність від референта, що призводить до абсолютизації названої ознаки, її самостійності, константності.

Девербатив *кажимость* репрезентує науковий філософський концепт. *Кажимость* є категорією дуже високого ступеня інферентності й відображає сприйняття світу людиною на універсально-узагальненому рівні. У семантиці девербатива перцептивний модус неначе відчужується від конкретної людини, перетворюється на філософську категорію, яка набуває значення наукового факту. У контекстах наукового дискурсу експлікується знання про те, що в процесі емпіричного пізнання світу кожна людина стикається з певними труднощами: помилки щодо сприйняття можуть виникати тоді, коли не враховуються відмінності умов спостереження об'єкта та умов його існування (*Кажимость восхода и захода Солнца вызвана тем, что мы вместе с Землей движемся вокруг Солнца*). У науковому дискурсі проблема

зорового сприйняття справжніх розмірів предмета пов'язана зі знаннями про те, як впливають умови, що змінюються, на результати перцепції. Результати процесу пізнання зумовлюються певними зовнішніми обставинами (умовами спостереження, розмірами об'єкта) і внутрішніми причинами (недосконалістю зорового апарату людини та іншими дефектами пізнавальних здібностей).

Абстрактні значення дієслів, девербатива безпосередньо стосуються гносеологічної проблеми суб'єктивного та об'єктивного в пізнанні, пов'язані з питанням про розрізнення 'світу як він є' vs. 'світу, яким він здається', та знаннями про гносеологічні причини *кажимости*. У процесі пізнання відбувається диференціація істинного та неістинного, ілюзорного та справжнього (*В процессе непосредственного созерцания мы иногда сталкиваемся с тем, что явления кажутся нам не такими, каковы они есть на самом деле*). У системі контекстних значень наукового дискурсу когнітивна ознака 'знання про те, що перше враження може бути помилковими / спотвореним / хибним,' набуває когнітивного статусу наукового факту, теоретичного знання про те, які ілюзорні ефекти можуть супроводжувати процес сприйняття. Абстрактне значення *казаться*¹⁸ пов'язане з гносеологічними проблемами емпіричного пізнання, воно умовно названо значенням 'гносеологічної *кажимости*' (*Прямая палка кажется в воде преломленной, точно так же, как мир через розовые очки кажется розовым, но эта зависимость такого или иного видения предмета от тех или иных условий его восприятия не означает, что он таков, каким кажется*). Абстрактне значення *казаться*¹⁹ умовно названо 'онтологічною *кажимостью*', оскільки воно відображає філософію суб'єктивного ідеалізму, соліпсизму (*На самом деле реальности нет, нам все только кажется*).

Порівняльний аналіз семантики контекстів різних дискурсів продемонстрував, що в контекстах наукового дискурсу зростає ступінь абстракції від перцептуальних значень, наявних у контекстах буденного дискурсу. У термінах 'фокусування – дефокусування' проаналізовано зміни в концептуалізаціях *казаться*₁ – *казаться*₁₉. Цей аналіз дав змогу подати когнітивну операцію створення концептуалізацій як процес абстрагування від конкретного суб'єкта-експерієнцера, його перцептивного акту, спостережуваної денотативної ситуації. Ступінь когнітивної «віддаленості» від денотативної ситуації збільшується в напрямку від *казаться*₁ до *казаться*₁₉: спостерігаємо широкий діапазон значень – від актуального, емпіричного досвіду людини до можливого, уможливленого, а від нього до абстрактного значення – 'хибне сприйняття' (галюцинації); 'відсутність реальності' (соліпсизм). Мовна абстракція формується внаслідок когнітивного процесу дефокусування названих ознак. Ці зміни викликані комунікативними та когнітивними чинниками – знаннями про різні феномени.

Реалізуючи завдання з'ясувати значущість слова для репрезентації буденного vs. наукового знання, ми зіставили зміст філософських категорій з

даними буденного дискурсу, репрезентованими словником В. Даля, що дало змогу експлікувати концептуальний зв'язок між буденними і науковими знаннями. Зміст філософських категорій онтологічної та гносеологічної *кажимости* нібито «виростає» з первинної інтуїції носіїв мови, відбитій в когнітивній структурі й закодованій у внутрішній формі слова. Було реконструйовано когнітивну структуру – *Сущее мне себя кажет каким*: 'викликане у мене враження є наслідком того, що Сущє показує себе, виявляє себе, діє із власної волі. Моє враження залежить від волі Сущого: моє враження може виявитися неповним, помилковим, спотвореним'. У внутрішній формі слова наявне гносеологічно парадоксальне судження: існування, явлення Сущого, те, що здається, насправді виступає і як виявлення Сущого, його зовнішній план (*кажущееся*), і як «завіса», що спотворює його Суть (*кажимость*).

У підрозділі 2.4 встановлено кореляцію контекстного значення і наративної функції слова з типом художньої наративної стратегії і комунікативного регістру (диференційовано одинадцять значень, які подано в таблиці № 5). Функційне й смислове навантаження слова в художньому дискурсі зростає тому, що авторські художні стратегії порушують конвенції зайвої передбачуваності, зрозумілості й тривіальності. Художня репродуктивно-описова стратегія «затримки» фокусу уваги слугує естетичному впливу на читача, залучається для створення ефекту очікування, а саме: спочатку пропонується великий перцептивний план тексту й вибудовується зорова перспектива, а потім наводиться «вузький» фокус: *На этом расстоянии то, что издали казалось²⁰ мхом, травкой, явилось целыми лесами кустов и деревьев* (І. О. Гончаров). Унаслідок суб'єктної валентності дієслівного предиката в тексті формується позиція спостерігача (*кому казалось*), завдяки об'єктній позиції виникає перцептивний план художнього світу – «спостережуване» природне середовище.

Дієслівні предикати беруть участь у створенні складного комунікативного плану художнього світу, полідискурсивність якого виявляється в протиставленні дискурсів наратора / розповідача дискурсу персонажа. В 'Я'-контексті інформативно-описової стратегії внутрішньої мови персонажа дієслівний предикат *казаться²¹* відображає «внутрішній» погляд наратора: він проникає у свідомість персонажа: *Все тело кажется воспаленным, а голос грубо царапает это воспаленное. Неужели не слышал? Или ждет, чтобы позвала? Чтобы почувствовать – он всегда нужен, она не может без него ни минуты* (О. І. Слаповський). В 'Я'-контексті буденного дискурсу такого проникнення не фіксуємо, оскільки буденна логіка базується на уявленні про те, що внутрішній світ Іншого не можна побачити (про зміст чужої свідомості можна тільки здогадуватися). Дискурсивна логіка суб'єкта художньої оповіді демонструє протилежне: автор володіє всією інформацією про внутрішнє життя персонажів.

Л. М. Толстой в оповіданні «Метель» свідомо створює ефект «гри» з різними значеннями полісемічного слова. З цих позицій проаналізовано

репродуктивне (*казаться²² ‘спостерігаю’*), інформативне (*казаться²³ ‘осмислюю’*) та екзистенційне (*казаться²⁴ ‘не можу відрізнити реальне від ірреального’*) значення дієслівного предиката (*Действительно, я замечал, что иногда передовая тройка становилась мне в профиль слева, иногда справа; мне даже казалось, что мы кружимся на очень малом пространстве. Впрочем, это мог быть обман чувств, как и то, что мне казалось иногда, что передовая тройка въезжает на гору или едет по косогору или под гору, тогда как степь была везде ровная*). В інформативних ‘Я’-контекстах спогаду екзистенційне значення (*казаться²⁴*) відображає динаміку згасання свідомості подорожнього, що замерзає. Це виникає внаслідок «зіштовхування» репродуктивного та інформативного значень, гри з цими значеннями. У тексті навмисне суміщаються в єдиний континуум справжні відчуття і те, що привиділося. Створюється іконічне оповідання, ізоморфне процесу спогадів: вони містять кванти, які хаотично змінюють один одного, спонтанно відтворюючись у свідомості (*Я спал крепко; но терция колокольчиков все время была слышна и виделась мне во сне то в виде собаки, которая лает и бросается на меня, то органа, в котором я составляю одну дудку, то в виде французских стихов, которые я сочиняю. То мне казалось, что эта терция есть какой-то инструмент пытки, которым, не переставая, сжимают мою правую пятку. Это было так сильно, что я проснулся и открыл глаза, потирая ногу. Она начинала замораживаться*). Це робить текст привабливим, сприяє максимізації інферентних зусиль читача.

Художня стратегія метафоричного порівняння репрезентує сприйняття не тільки як первинний акт, але і як акт вторинний, який базується на раніше сприйнятому, пізнаному, пор.: *Освещённая заходящим солнцем, скала кажется окаменевшим гигантским животным с грустными глазами и опущенным хоботом* (А. Т. Калінін). Дифузна, континуальна семантика *казаться²⁵* актуалізує зв’язок Уяви з Пам’яттю, відображає синтез когнітивних актів – зорового сприйняття, порівняння побаченого з тими зоровими образами, які зберігаються в пам’яті. З когнітивного погляду, акт уяви базується на знанні про те, що предмети і люди здаються не тим, чим / ким вони є насправді. Така *кажимость* формує свою «референцію» до створюваного нею уявного світу, відображаючи акт його творчого бачення художником у межах реального і уявного, реального й фантастичного.

На матеріалі художніх ‘ВІН’-контекстів виділяємо дві мегастратегії, що формуються дієсловами, – однофокусну і двофокусну. Однофокусна мегастратегія презентує наратора не тільки як носія абсолютних знань про персонажа або описувану подію, а й як спостерігача за тим, що відбувається в просторі художнього світу. Однофокусна мегастратегія імплікує полідискурсивну організацію комунікативного плану оповіді. У контексті виникає внутрішньофразове двоголосся: враження, думки, слова персонажа органічно входять до дискурсу наратора. Однофокусна мегастратегія містить дві стратегії. Перша відображає іронічне ставлення автора до недосконалості,

легковажності персонажа, при цьому в контекстах не виникає оцінки 'хибності / помилковості вражень / думок персонажа', у них частіше вживається імперфективний предикат, пор.: *Человеку казалось²⁹, что, пока он в новой машине, он богат и удачлив, и все видят его таким* (С. М. Єсін). Друга стратегія позбавлена іронії автора, відзначається солідаризацією автора і персонажа – 'наратор, який усе знає, сам спостерігає за персонажем, повідомляючи про те, що бачить і думає персонаж', пор.: *Она сидит рядом с ним в ресторане, ей кажется³⁰ прекрасным этот кабак, молодые люди в чарльстонках, джазисты на эстраде* (А. Н. Рибаків).

Двофокусна мегастратегія має складнішу структуру: зовнішню і внутрішню точки зору (фокуси). Зовнішня приписується сторонньому спостерігачеві (або персонажеві) і формує додатковий фокус. Внутрішня точка зору завжди належить нараторові і відображає його знання про події художнього світу, формуючи основний фокус. Двофокусна мегастратегія містить три стратегії. Перша – 'наратор спочатку повідомляє про те, що бачить сторонній спостерігач, а згодом викладає своє розуміння того, що відбувається', пор.: *Потом он стал изобретать, как можно спать стоя, упершись коленом в столик, и чтоб надзирателю казалось²⁶, что глаза твои открыты* (О. І. Солженіцин). Друга стратегія – 'протиставляючи кажимість першого враження стороннього спостерігача своєму знанню, наратор отримує можливість розкрити глибинну «правду» про персонажа', пор.: *В камере он носил серый линялый рабочий халат прямо поверх белья, был неопрятен, мог показаться²⁷ подсобным тюремным рабочим, – пока не садился читать, и привычная властная осанка мысли озаряла его лицо* (О. І. Солженіцин). Третя – 'персонажеві щось здається, тоді як наратор знає, що цього немає', у цьому значенні здебільшого використовується перфективний предикат, пор.: *Ему показалось²⁸, что пол возле кровати ушел куда-то и что сию минуту он головой вниз полетит к чертовой матери в преисподнюю* (М. О. Булгаков).

У третьому розділі «Когнітивна семантика й функції парентези *кажется* в різних дискурсивних контекстах» продовжено когнітивно-дискурсивний аналіз історично зумовленої семантики парентези *кажется* відповідно до обраних параметрів. Зіставлення з семантикою вихідного дієслова *казаться* дало змогу визначити специфіку парентези. Вона не має власного понятійного значення, функційно пов'язана з рефлексією суб'єкта над когнітивною діяльністю, зміст якої зумовлений різними планами зовнішнього контексту. На когнітивному рівні парентеза співвідноситься з фрагментом гештальт-сценарію – когнітивною ознакою 'потенційна можливість здійснити акт рефлексивної перевірки першого враження і встановити істину'. Унаслідок внутрішньої форми, яка «відсилає» до теперішнього часу, парентеза асоціюється з актуальним рефлексивним актом суб'єкта.

Відмінності між дієсловом і парентезою стосуються двох рівнів – поверхневого семантико-синтаксичного та когнітивного. На синтаксичному

рівні історичний процес спричинив елімінацію синтаксичних актантів *кто / что – кому – каким / чем* із пропозиційної структури *кто / что кому кажется каким / чем*. На когнітивному рівні – дефокусування інформації про суб'єкта-експерієнцера (*кому*), спостережуваний об'єкт (*кто / что*) і зміст першого враження / думки (*каким / чем*). Процес дефокусування полягає в абстрагуванні від названих компонентів інформації, переміщенні їх у 'фон' – семантику зовнішнього контексту. Дефокусування в семантиці парентези корелює з її інтонаційним виділенням та синтаксичною ізолюваністю в реченні. Паралельно відбувається звуження когнітивного фокусу на ознаці 'рефлексивний акт', тобто фокусність у семантиці парентези посилюється. Порівняно з дієслівним предикатом контекстне значення парентези ще більшою мірою зумовлене змістом зовнішнього контексту (фону).

У свідомості носіїв сучасної мови парентеза *кажется* асоціюється з рефлексивним актом суб'єкта над актуальною когнітивною діяльністю, репрезентованою семантикою зовнішнього контексту. У різних контекстах це може бути або перцептивний акт, або інтерпретація перцептивних даних, або спогад тощо. Незважаючи на діяхронійний процес «спустошення» поверхневої семантики дієслова *казаться*, особливості його когнітивної семантики продовжують визначати характер рефлексивного акту, що маркується парентезою *кажется*. Результат діяхронійного процесу перетворення дієслова в парентезу поданий у термінах 'граматикалізації' і 'прагматикалізації' вихідного значення дієслова. Граматикалізація пов'язана з історичним процесом редукування 'Я'-модусної рамки до слова-парентези з більш абстрактним значенням: *мне кажется* → *кажется*. Прагматикалізація вихідного значення дієслова полягає в зміні понятійної семантики в бік дискурсивно-інтерактивних значень.

Проведене зіставлення дискурсивних значень парентези та дієслівного предиката дало змогу виявити як схоже, так і відмінне між ними. Як засвідчує аналіз різних дискурсів, парентеза в найзагальнішому вигляді «успадковує» функційні контексти дієслівного предиката. У пам'яті носіїв мови зберігаються основні контексти вживання дієслівного предиката, які щодо парентези називаємо дискурсивними сценаріями і співвідносимо з типом зовнішнього контексту й комунікативним регістром. У семантиці зовнішнього контексту втілюються інтенції суб'єкта, зміст його комунікативної і когнітивної діяльності, тобто загалом реалізується той чи той дискурсивний сценарій.

Отже, контекст парентези може бути пов'язаний, по-перше, із зовнішнім репродуктивним контекстом (перший дискурсивний сценарій); по-друге, зовнішнім інформативним контекстом спогаду (другий дискурсивний сценарій); по-третє, зовнішнім інформативним контекстом інтерпретації (третій дискурсивний сценарій); по-четверте, зовнішнім контекстом вільного непрямого дискурсу – 'переказу / перепитування суб'єктом чужих слів' (четвертий дискурсивний сценарій). Комунікативна й когнітивна діяльність суб'єкта-спостерігача проектується на контекст, зумовлює характер

суб'єктної структури зовнішнього репродуктивного контексту, що містить суб'єкта-експерієнцера, суб'єкта мовлення і суб'єкта рефлексії над отриманим враженням. Комунікативна й когнітивна діяльність суб'єкта-носія знання реалізується як інша суб'єктна структура, що містить суб'єкта-носія фонових знань, суб'єкта рефлексії і суб'єкта мовлення.

У 3.1 проаналізовано дискурсивно-інтерактивні значення парентези *кажеться* в діалозі. Значення і функції парентези відображають психологічні аспекти діалогічного спілкування комунікантів – емпатію, ввічливість, кооперативність. Когнітивно-дискурсивний аналіз засвідчив, що значення та діалогічна функція парентези корелюють з іллокуцією мовленнєвого акту.

В ініціальних мовленнєвих актах парентеза *кажеться*₁ відбиває усвідомлення мовцем можливої імпозиції початку дискурсу, імплікуючи: 'Вибач за те, що нав'язую тобі свою тему розмови'. Комунікативна функція парентези пов'язана або з діалогічною настановою мовця на додаткову верифікацію 'Виправ мене, якщо я помиляюся', або із ввічливим попередженням про можливе вторгнення в особистий простір співрозмовника, пор.: – *Кажется, что-то случилось? У тебя такое лицо... – Нет, тебе показалось.*

У мовленнєвих актах відповіді на запитання співрозмовника дискурсивно-інтерактивне значення парентези *кажеться*₂ пов'язане з актуальною рефлексією над пригадуванням запитуваної співрозмовником інформації: мовець рефлектує з приводу здатності / нездатності згадати щось – 'якщо я правильно пам'ятаю', пор.: – *Как звали мальчика? – Не помню. Кажется, Петя.*

Парентеза *кажеться*₃ експлікує рефлексивний акт мовця, спрямований на моделювання можливої ситуації в майбутньому. У значенні парентези відбиваються актуальні мисленнєві процедури: 'Я не знаю, але намагаюся зрозуміти'. Усвідомлюючи, що висловлювання може здатися співрозмовникові дивним або несподіваним, суб'єкт удається до іллокутивного «пом'якшення» за допомогою *кажеться*₃ – 'я попереджаю тебе, що можу помилятися', пор.: – *Так кто у тебя будет, все-таки мальчик? – Кажется, девочка.* Часто вагання мовця відображають прагматично релевантну неточність, оскільки буденний діалогічний дискурс надає людині певну свободу, право на помилку.

У реактивних мовленнєвих актах перепитування співрозмовника парентеза *кажеться*₄ виконує функцію індикатора чужої мови – 'невласної прямої мови'. У такому разі в питальному висловлюванні мовець просить підтвердити, чи правильно він відтворює чужі слова, пор.: – *Вы, кажется, сказали, что все члены общества должны одинаково работать?* Можлива інша ситуація: мовець не згоден зі співрозмовником і тому повторює його слова для того, щоб заперечити опонентові. *Кажется* «пом'якшує» іллокуцію мовленнєвого акту, модифікуючи її: мовець спонукає співрозмовника пояснити, як слід розуміти його слова. Парентеза сигналізує

про те, що мовець залишається співрозмовником, готовим враховувати чужу думку і продовжувати діалог.

У 3.2 проаналізовано значення й функції парентези в контекстах різних наративних жанрів – побутових розповіді та листа; особистих авто- / біографічних мемуарів, записок, щоденника; художнього і публіцистичного есе; науково-публіцистичного наративу. З урахуванням обраних параметрів диференційовано одинадцять дискурсивно-інтерактивних значень парентези. У реалізації стратегій і тактик розмовно-побутової розповіді парентеза значуща як маркер когнітивного стилю, близького до міркування – мовець не претендує на абсолютну точність і вичерпну інформаційну повноту, пор.: *Еще у Петра от второго брака, кажется, дочь.* Актуальне міркування стає мотивацією оцінки, воно наділяє відповідний мовленнєвий акт екзистенційною значущістю і, як наслідок, зумовлює цінність міркування в дискурсі (діалозі / суперечці), пор.: *Я же его не знаю, но, кажется, добродушный, хороший человек.* Парентеза – маркер коливань між прагненням винести істинне судження і усвідомленням принципової неможливості істинного судження про зміст чужих думок. Зіставлення *кажется₅* vs. *кажется₆* vs. *кажется₇* vs. *кажется₈* показує, що дискурсивні значення парентези модифікуються під впливом певних чинників, серед яких інтенції суб'єкта, зміст його повідомлення про власний або чужий стан, або переказ чужих слів, або пригадування забутої інформації, яку мовець вважає релевантною для розповіді.

У контекстах побутового листа парентеза *кажется₉* виконує важливу наративну функцію організації автобіографічної епістолярної стратегії: відкриває можливість об'єднання позиції суб'єкта для різних комунікативних ролей – 'Я' розповідача і 'Я' об'єкта розповіді, між якими існує тимчасова дистанція. Спогад пов'язаний з уявним спостереженням самого себе в просторі пам'яті. *Кажется₉* – знак актуальної рефлексії над минулим враженням і маркер невідповідності минулого враження реальному стану справ.

Наративну функцію парентези *кажется₁₀* також, на нашу думку, зумовлено стратегією автора побутового листа, спрямованою на подолання «збитковості» епістолярної комунікації. Монологічна форма тексту листа протирічить діалогічним завданням спілкування, що пов'язуємо з бажанням автора діалогізувати свій дискурс. Одним із засобів діалогізації є метатекстові висловлювання на кшталт: *я уже, кажется, писал...* Парентеза відображає рефлексивний акт – 'суб'єкт нібито не пам'ятає точно, повідомляв він раніше цю інформацію чи ні'. Апеляція до попередньої інтеракції формує діалогічний стиль монологічного тексту, при цьому суб'єкт хоче залишатися релевантним, тобто повторювати тільки найголовніше з раніше повідомленого. Таким чином здійснюється зв'язність (темо-рематичний зв'язок) епістолярного дискурсу.

Реалізуючи дослідницьке завдання встановити кореляцію між дискурсивним значенням парентези, з одного боку, й інтенціями суб'єкта,

його дискурсивною логікою, відображеними в семантиці контексту, з іншого, ми порівняли діалогічні функції слова з наративними. У контекстах авто-/біографічного наративу парентеза (*кажеться*₁₁ – *кажеться*₁₃) відображає процесуальність мислення, його актовий аспект, той факт, що автор і в момент мовлення продовжує осмислювати описувану подію з минулого. Автор усвідомлює, що людська пам'ять вибіркова, не завжди точно відображає те, що відбувалося раніше. Характер рефлексії зумовлює інтенційну позицію суб'єкта: він не претендує на абсолютну істинність суджень і вичерпну інформативність висловлюваного. Здатність відображати акти мислення суб'єкта робить парентезу мовним засобом, який часто вживається в жанрі художніх мемуарів як маркер діалогічного, неавторитарного когнітивного стилю.

В есеїстичному наративі, структура якого передбачає той чи той різновид парадоксу, парентеза *кажеться*₁₄ визначає умови його реалізації. *Кажеться*₁₄ використовується як засіб створення антитези – риторичної фігури, яка маркує протиставлення різних етапів мисленнєвого процесу: *кажимость* первинного враження співвіднесена з подальшими рефлексивними актами, пор.: *Напишешь утром – кажется, здорово, в обед строки режут душу, как осколки стекла, отложишь на несколько дней – и только тогда взгляд устоит, и видишь, что есть на самом деле.*

У науково-популярному дискурсі парентеза *кажеться*₁₅ створює образ неавторитарного автора, який, шанобливо ставлячись до думки читача-колеги, налаштований на діалог з ним, пропонує свою позицію для обговорення з ним. Загалом рефлексія, що маркується парентезою, відображає діалогічність мислення, дискурсивність думки мовця: мовець зважає всі «за» і «проти», шукає об'єктивні підстави судження і не претендує на вичерпність висловленої думки, пор.: *Логика да и опыт, кажется, убеждают, что при таком устройстве сопротивление воды должно быть наименьшим.* Цей когнітивний стиль указує на більшу глибину осягнення предмета, ніж стиль категоричного твердження, відображаючи перехід від позитивістського типу знання до релятивістського.

У 3.3 встановлено кореляцію дискурсивно-інтерактивного значення, наративної функції парентези з типом художньої наративної стратегії та комунікативного регістру. У різних контекстах художнього дискурсу диференційовано чотирнадцять дискурсивно-інтерактивних значень парентези. Кожне її значення зумовлене комплексом чинників: тактико-стратегічною настановою автора, обраною наративною стратегією репродуктивного або інформативного типу, яка реалізується в семантиці зовнішнього контексту та його синтаксичній будові.

Результати аналізу діалогічних контекстів прямої мови персонажів свідчать про те, що контекст парентези пов'язаний із зовнішнім репродуктивним контекстом (*кажеться*₁₆), або зовнішнім інформативним контекстом інтерпретації (*кажеться*₁₇), або зовнішнім інформативним контекстом спогаду (*кажеться*₁₈). У зовнішньому репродуктивному контексті

в парентези *кажеться*¹⁶ фіксуємо значення – ‘суб’єкт рефлектує над зоровими враженнями’. У зовнішньому інформативному контексті інтерпретації з *кажеться*¹⁷ концептуалізовано інтерпретаційний акт суб’єкта – процес актуального осмислення ситуації, який спирається на враження, отримані в минулому, фонові знання про предмет думки. У зовнішньому інформативному контексті спогаду з *кажеться*¹⁸ концептуалізовано акт рефлексії суб’єкта над пригадуванням забутої інформації, яку він вважає релевантною для інтеракції.

В інформативному наративному ‘Я’-контексті внутрішньої мови персонажа засобом створення ‘внутрішньої точки зору’, яка реконструює психологічний стан персонажа, недоступний зовнішньому спостереженню розповідача, є парентеза *кажеться*¹⁹. У ‘Я’-контексті міркування *кажеться*²⁰ асоціюється з актуальним рефлексивним актом суб’єкта над здатністю робити висновки або розуміти й пояснювати виявлені суперечності. ‘Я’-контекст експліцитної авторської рефлексії над власною дискурсивною діяльністю вирізняється навмисне створюваним ефектом квазікомунікативної взаємодії автора з читачем. *Кажеться*²¹ відображає авторську рефлексію щодо успішності / неуспішності здійснення свого задуму: рефлектуючи над власними невдачами, автор щиро ділиться з читачем планами щодо подальшого розвитку сюжетної лінії твору, розкриває свої наміри.

Унаслідок проведеного когнітивно-дискурсивного аналізу наративних контекстів зроблено висновки про те, що парентеза створює образ експліцитного розповідача (‘Я’-контекст) або імпліцитного наратора (‘ВІН’-контекст), надає авторові додаткову можливість вербалізувати рефлексивний акт розповідача або імпліцитного наратора. Якщо автор обирає мовні засоби інформативно-описової стратегії автобіографічного типу (‘Я’-контекст), у логіці якої розповідач описує власне минуле, то парентеза *кажеться*²² маркує рефлексивний акт, спрямований на відновлення в пам’яті деякої інформації – ‘якщо мені не зраджує пам’ять’. У контекстах з *кажеться*²² інформативно-описова стратегія не спирається на репродукцію минулих зорових вражень розповідача.

Якщо ж автор використовує мовні засоби інформативно-оповідної стратегії біографічного типу, коли наратор розповідає про минуле третьої особи, то в зовнішньому ‘ВІН’-контексті парентеза *кажеться*²³ створює імітацію акту рефлексії: наратор нібито пригадує деяку забуту інформацію. З огляду на це парентеза вводить до мемуарного контексту образ наратора, створюючи цим його «присутність» у тексті.

Парентеза *кажеться*, як і дієслівний предикат *казаться*, належить, на нашу думку, до групи мовних засобів, які, по-перше, відображають когнітивні процеси наратора, по-друге, виявляють гру з точкою зору – оповідь здійснюється то «зсередини» свідомості персонажа, то з позиції зовнішнього спостерігача.

Якщо автор залучає репродуктивно-оповідну стратегію, у логіці якої в зовнішньому ‘ВІН’-контексті створюється імплікація – ‘наратор спостерігає

за минулими діями персонажів', то *кажется*²⁴ маркує когнітивний акт наратора, який нібито пригадує деяку інформацію про «спостережуваного» персонажа, пор.: *Плясали свои и приглашённые гости, московские и приезжие, писатель Иоганн из Кронштадта, какой-то Витя Куфтик из Ростова, кажется, режиссёр, с лиловым лишаём во всю щёку, плясали виднейшие представители поэтического подразделения МАССОЛИТа...* (М. О. Булгаков).

На відміну від типового значення рефлексії над пригадуванням забутої інформації, у парентези *кажется*²⁵ виникає інше дискурсивне значення, зумовлене змістом іншої наративної стратегії – репродуктивно-описової. У контекстах репродуктивно-описової стратегії розповідач спостерігає за описуваною ситуацією, а парентеза експлікує актуальний процес усвідомлення імпліцитним спостерігачем першого зорового враження. Парентеза *кажется*²⁵ виконує функцію метанаративного маркера, задаючи перспекцію дискурсу: перше враження доповнено іншим, яке виникає синхронно з першим, пор.: *Луна где-то за домом, и, кажется, ночь, но звезда утренняя перед домом горит полно в рождении утра* (М. М. Пришвін). Інше враження не лише доповнює перше, але й протиставляється йому (*но звезда...*).

На відміну від парентези *кажется*²⁴, у якій в контекстах репродуктивно-оповідної стратегії виникає значення 'якщо мені не зраджує пам'ять', парентеза *кажется*²⁶ маркує рефлексію розповідача, пов'язану з пошуком адекватної інтерпретації і пояснення того, що він «зараз бачить», пор.: *Он поворачивается ко мне щекой, действительно очень чисто выбритый и, кажется, ожидает, что я его если не поцелую, то хоть поглажу, и стоило бы погладить, но я зачем-то сдерживаю жест* (К. Метелица, В. Гнеушев). Наративна функція *кажется*²⁶ полягає в «перемиканні» комунікативного регістра з репродуктивного на інформативний: так перемикається увага читача із зорових образів на світ ідей розповідача, на його рефлексії, а це відтворює рух авторської думки від прямого спостереження до пояснення, від наслідку до причини.

Парентеза *кажется*²⁷ належить до мовних засобів, які імплікують локус наратора. Локус наратора також виражають лексеми, які означають пряме сприйняття наратором-спостерігачем описуваних дій персонажа, пор.: *Мудряк, кажется, понимал, что мелет чушь, и потому подмигивал и прищелкивал пальцами; обращался к Милю Алексеевичу на «ты»...* (Ю. Давидов). У контексті відбувається «перемикання» комунікативних регістрів – з інформативного (*Мудряк, кажется, понимал, что мелет чушь*) на репродуктивний (*подмигивал и прищелкивал пальцами; обращался к Милю Алексеевичу на «ты»*), що дає змогу передати рух думки в тексті – від внутрішньої мотивації вчинку персонажа до опису його поведінки; від причини до наслідку. Відповідно до дискурсивної логіки автора, парентеза імплікує настанову пояснити читачеві «побачене» та «почуте» наратором. Наративна функція парентези ускладнюється внаслідок імплікацій – 'наратор

спостерігає за описуваною подією», ‘володіє повною інформацією про персонажів, хоче пояснити читачеві внутрішню мотивацію їхніх учинків, розкрити зміст їхніх думок’.

Якщо наративний контекст повідомляє про переказ наратором слів персонажа (*кажеться*₂₈) або спогадів персонажа (*кажеться*₂₉), то парентеза стає індикатором синтаксичної техніки вільного непрямого дискурсу – відкриває особливу суб’єктну позицію для рефлексивного акту персонажа в дискурсі наратора, пор.: *Неспешно подойдя к машине, шофёр сказал, что полетел, кажется, кардан, пассажиры его спешат, не подвезёт ли он их до Москвы* (А. Азольський). Суб’єктна структура контексту ускладнюється: у ньому два суб’єкти мовлення – персонаж і наратор, а також суб’єкт рефлексії – персонаж. Наративна стратегія при цьому знову поєднує два погляди: «зсередини» свідомості персонажа і оцінна позиція «ззовні», що належить нараторові-спостерігачеві. У контексті вільної непрямої мови теж формується прагматична імплікатура: просторово-часові позиції персонажа і наратора синхронні, персонаж «повідомив» нараторові релевантну для оповіді інформацію.

ВИСНОВКИ

Загальні висновки підсумовують результати проведеного дослідження:

1. Поставлена в дисертації наукова проблема щодо дискурсивного варіювання когнітивної семантики слова в контекстах різних дискурсів отримала своє розв’язання в межах запропонованого інтегрального, когнітивно-дискурсивного методу. Інтегральний метод дослідження, який полягає в поєднанні понять семантики та синтаксису, когнітивної семантики, комунікативної лінгвістики, дискурсивного аналізу в єдиний аналітичний апарат, був апробований на значному мовному матеріалі, доведена його релевантність для розв’язання поставлених завдань. Атомістичний підхід, реалізований за допомогою процедури диференціації контекстних значень слова відповідно до обраних параметрів, дав змогу встановити сукупність контекстних значень слова, осмислити варіювання когнітивної семантики слова в різних комунікативних та дискурсивних типах контексту (на рівні поверхневої мовної семантики). Холістичний – когнітивний – підхід надав можливість узагальнити отримані емпіричні дані, здійснити операцію «вилучення спільного знаменника» з усіх значень (концептуалізацій), виявити повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння й мислення, реконструювати єдиний гештальт-сценарій концептуальної сфери *кажимости* (на рівні концептуальної семантики).

2. Унаслідок проведеного аналізу встановлено дискурсивні й когнітивні чинники, які зумовлюють дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова. Дослідження засвідчило, що найважливішими чинниками є глобальні інтенції, тактико-стратегічні настанови суб’єкта, його дискурсивна

логіка – те, як мислить суб'єкт дискурсу, як він використовує мовні засоби для досягнення своїх комунікативних цілей. Аналіз продемонстрував, що слід враховувати специфіку кожного дискурсу, яка виявляється в змісті дискурсоутворювальних метапозицій – суб'єкта, адресата, об'єкта, а також екстралінгвальні умови протікання дискурсивної діяльності, когнітивні та комунікативні стратегії суб'єктів різних дискурсів, їхній інтелектуальний рівень, рівень їхньої мовної компетенції.

2.1. Система обраних параметрів дослідження – ‘дискурсивний тип контексту’ (буденний – публіцистичний – науковий – художній), ‘комунікативний реєстр’ (репродуктивний / інформативний / генеритивний / волюнтивний / реактивний), ‘комунікативний тип контексту’ (‘Я’- / ‘ТИ’- / ‘ВІН’-контекст), ‘комунікативна стратегія’ (діалогічна / наративна), ‘іллокуція мовленнєвого акту’, ‘інтенції суб'єкта’, ‘суб'єктна структура контексту’ – уможливила висновки щодо варіювання когнітивної семантики слова в різних комунікативних та дискурсивних типах контексту. Аналіз семантики контекстів із *казаться, показаться* за визначеними параметрами показав *variationes multae* дієслівних предикатів (зафіксовано тридцять значень). Дискурсивно-інтерактивні значення парентези *кажется* також схарактеризовано терміном *variationes multae* (двадцять дев'ять значень). Натомість аналіз семантики контекстів із девербативом *кажимость* продемонстрував *variationes parvae* цього слова: було зафіксовано лише два значення в контекстах наукового дискурсу.

2.2. Когнітивно-дискурсивний аналіз довів, що кожен дискурс «розробляє» свою систему контекстних значень слова (концептуалізацій). Система зафіксованих значень (концептуалізацій) демонструє залежність мовної семантики, з одного боку, від дискурсивної діяльності суб'єкта, його інтенцій, а з іншого – від пізнавального (когнітивного) досвіду, знань. Результати дослідження свідчать про те, що відсутня чітка межа між мовними значеннями та людським досвідом, перехід від пізнавального досвіду до мовного значення безперервний.

3. На підставі діакронічного аналізу не лише підтверджено висновок про історичну зумовленість концептуальної семантики, а й експліковано концептуальний зв'язок між буденними й науковими знаннями. Зміст філософських категорій онтологічної та гносеологічної *кажимости* корелює з первинною інтуїцією носіїв мови, відбитій в когнітивній структурі й закодованій у внутрішній формі слова. Концептуалізовано дистанцію між об'єктом ‘як він є’ та його ментальною репрезентацією, отриманою внаслідок оброблення перцептивних даних свідомістю. Експлікована нами когнітивна структура демонструє схрещення гносеологічного та онтологічного, суб'єктивного та об'єктивного аспектів пізнання.

4. Виявивши повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння й мислення, ми реконструювали єдиний гештальт-сценарій концептуального простору *кажимости*. З огляду на діалектичне поєднання перцептивного та епістемічного модусів єдиний

гештальт-сценарій містить дві частини: з одного боку, передбачається наявність суб'єкта-експерієнцера, а також його перцептивний акт, спостережуваний ним об'єкт, перший, потенційно помилковий / спотворений образ об'єкта, потенційна можливість здійснити акт рефлексивної перевірки першого враження і встановити істину; з іншого – наявність суб'єкта-носія знання, його розуміння спотвореного сприйняття суб'єкта-експерієнцера, невідповідності першого враження суб'єкта-експерієнцера тому, що є насправді, імпліцитні / експліцитні знання про причини, що призвели до спотворення результатів перцепції.

5. Використання термінів 'фон – фігура' дало змогу схематично показати кореляцію між концептуальним рівнем (гештальт-сценарій) та рівнем поверхневої мовної семантики. Реконструйований нами гештальт-сценарій концептуальної площини виконує роль 'фону', на якому виділяється 'фігура' – семантика контексту з дієслівним предикатом *казатись / показатись*. При цьому до 'фігури' щоразу потрапляє тільки фрагмент концептуальної площини, а інша частина концептуальних смислів дефокусується, але повністю не зникає. Так, фрагмент першої частини гештальт-сценарію стає 'фігурою' в репродуктивному контексті, а друга частина гештальт-сценарію сприймається як 'фігура' в контексті епістемічного типу.

5.1. Реконструйована нами концептуальна семантика (гештальт-сценарій) є цілісною, континуальною, дифузною, невизначеною, розмитою, яка не має чітких меж. На відміну від концептуальної, поверхнева мовна семантика постає більш конкретним фрагментом концептуальної площини, який нібито вихоплений когнітивним фокусом. Кореляція між семантикою контексту та семантикою слова в контексті знову може бути подана в термінах 'фон – фігура'. Відповідно до правила виділення 'фігури' на 'фоні', у семантиці кожного контексту «висвічується» власне (більш конкретне) значення слова.

5.2. Застосування методики когнітивного аналізу в термінах 'фон – фігура' до рівня поверхневої семантики надало можливість установити правило побудови репродуктивного контексту відповідно до загальних принципів зорового сприйняття: контекст відображає розподіл уваги й прототипну ситуацію сприйняття. У репродуктивному контексті конструюється просторова перспектива – позиція спостерігача, тобто місце розташування, з якого суб'єкт спостерігає за тим, що відбувається. Суб'єкт-спостерігач перший раз фіксує об'єкт на якомусь фоні.

6. Запропонована нами лінгвокогнітивна модель пояснює появу різних значень слова: когнітивний процес створення різних значень зумовлюється правилами, сформованими гештальт-сценарієм. Дискурсивні семантичні варіації є результатом актуалізації під впливом комунікативно-дискурсивних чинників тих чи тих аспектів принципово цілісної, синкретичної когнітивної структури – гештальта. Незважаючи на безсумнівні дискурсивні відмінності, пов'язані із вживанням слова в контекстах

буденного, публіцистичного, наукового та художнього дискурсів, гештальт-сценарій забезпечує цілісність семантичної структури слова, створюючи концептуальний фон, на якому продукуються дискурсивно зумовлені контекстні значення. Унаслідок цього виникає регулярна полісемія, модельована за певними правилами єдиного гештальт-сценарію.

7. Унаслідок проведеного аналізу гештальт-сценарій було розгорнуто в концептуальну смислову площину та подано її метакогнітивну репрезентацію. Матеріал дослідження продемонстрував, що концептуалізований у семантиці контекстів когнітивний досвід і знання мають дифузний, згорнутий вигляд, і тому вони часто не усвідомлюються простими носіями мови.

7.1. Дієслівні предикати *казаться, показаться*, девербатив *кажимость*, парентеза *кажется* допомагають фіксувати й утримувати в пам'яті ту структуру знання, яка визначена як гештальт-сценарій досліджуваної концептуальної сфери. Когнітивно-дискурсивний аналіз мовного матеріалу показав, що слово реагує на розвиток самої структури знання, а також на особливості використання й розуміння цієї структури знання різними мовцями – насамперед суб'єктами різних дискурсів. Знання динамічне за своєю природою, і в суспільстві, зважаючи на науковий прогрес, постійно відбувається процес накопичення знань. З огляду на це змінюється значення слова, оскільки роль слова полягає в тому, щоб активізувати певну структуру знання, асоційовану зі словом. Це було виявлено під час зіставлення контекстів наукового дискурсу з контекстами інших дискурсивних типів – буденного, публіцистичного, художнього. У науковому дискурсі разом із розширенням та поглибленням знань відбувається розширення й уточнення екстенціональної сфери слова порівняно з тією, яка була зафіксована його інтенціоналом і закріплена на початку. У слова виникають нові значення й нові концептуальні структури (концептуалізації). Рухливість значень, їхня гнучкість, їхній динамізм, що виявляється в постійній узаємодії інтенціоналів та екстенціоналів слова, стають неодмінним компонентом розвитку мови як такої й забезпечують виконання нею головної функції – інформативної, що полягає як у її фіксації у свідомості мовців, так і в цільовому призначенні її для передачі іншим людям.

7.2. Що стосується джерел знання, то вважаємо, що індивідуальне знання формується в процесі емпіричного пізнання світу людиною, воно стає фундаментом для реконструйованої концептуальної площини. Це ж знання як факт колективної свідомості концептуалізується в конвенційній семантиці слів *казаться, показаться, кажимость*, парентези *кажется*, із огляду на це носій мови засвоює це знання ще з раннього дитинства в процесі вивчення рідної мови. Між двома когнітивними репрезентаціями знання встановлюється кореляція.

8. Цілісна, континуальна, дифузна когнітивна семантика проаналізованих слів становить ніби «відбиття» онтологічного процесу.

Іконічність семантики виявляється в тому, що в контекстах із дієслівним предикатом процес сприйняття концептуалізується як динамічний процес, що містить етапи. Перший етап – перцептивне сприйняття, другий етап – ментальне осмислення перцептивних даних. Інтерпретація, умовивід, висновки сягають акту перцепції, мають емпіричну основу, це ізоморфно відбивають контексти, в яких інформативне значення зберігає зв'язок з репродуктивним. Дифузна семантика дієслівних предикатів відображає нерозчленованість або умовну розчленованість когнітивних процесів – сприйняття, усвідомлення враження, рефлексії над отриманим враженням. Іконічність семантики зумовлює також концептуалізацію в контекстах знань носіїв мови про те, що за умови несприятливих обставин здійснення перцептивного акту перше враження суб'єкта може виявитися помилковими / спотвореним.

9. Отже, застосування принципів когнітивної науки для дослідження семантики слова уможливлює глибоке проникнення в площину когнітивного змісту полісемічних мовних одиниць з метою аналізу появи різних значень слова, пов'язаних з пізнавальною діяльністю людини, що сприяє всебічному вивченню когнітивних процесів формування сенсу в ході мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

ПРАЦІ, ЯКІ ВІДОБРАЖАЮТЬ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Чернцова Е. В. Дискурсивное варьирование когнитивной семантики слова: опыт интегрального исследования (на материале глагольных предикатов *казаться*, *показаться*, девербатива *кажимость*, парентезы *кажется*): монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2019. 428 с.

Рецензія: Шепель Ю. О. // Лінгвістика. Лінгвокультурологія. 2019. № 13. С. 343–353.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Чернцова Е. В. Пресуппозиция как контекст значения высказывания с частицей // Вісн. Харківського ун-ту. 1998. № 411. С. 419–422.

3. Чернцова Е. В. Дискурсивное слово «наверное» (соотношение инвариантного значения и некоторых употреблений) // Вісн. Харківського нац. ун-ту. Серія “Філологія”. 2001. № 520. Вип. 33. С. 84–88.

4. Чернцова Е. В. Семантика дискурсивных слов (контекстно-семантическое описание) // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2002. № 557. Вип. 35. С. 160–169.

5. Чернцова Е. В. Коммуникативные позиции дискурсивного слова // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2004. № 607. Вип. 39. С. 194–198.

6. Чернцова Е. В. Коммуникативная структура осложненного предложения // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2005. № 647. Вип. 43. С. 40–44.

7. Чернцова Е. В. Дискурсивные модификации субъектных значений предикатов *казаться, показаться* // Наукові записки Луганського нац. ун-ту. Серія “Філологічні науки”. Дискурсологія: мова, культура, суспільство: зб. наук. праць. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. № 2 (38). С. 45–61.

8. Чернцова Е. В. Когнитивный анализ конкретных vs. абстрактных значений глагольного предиката *казаться* // Мова і культура (науковий журнал). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. Вип. 21. Т. VI (195). С. 344–350.

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять

до міжнародних наукометричних баз даних:

9. Чернцова Е. В. Специфика значений дискурсивных слов русского языка // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2006. № 745. Вип. 49. С. 65–69. (Bielefeld Academic search Engine – BASE).

10. Чернцова Е. В. Дискурсивные слова как маркеры нарративной семантики «возможного мира» // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2009. № 873. Вип. 58. С. 27–31. (Bielefeld Academic search Engine – BASE).

11. Чернцова Е. В. Внутренняя форма как потенциал иллокутивного значения ДС *вообще* // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2010. № 910. Вип. 60. С. 148–152. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

12. Чернцова Е. В. История парентетической позиции дискурсивных слов // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2011. № 963. Вип. 62. С. 113–118. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

13. Чернцова Е. В. Внутренняя форма и стилистические функции слов *казаться, оказаться* // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2012. № 994. Вип. 64. С. 72–77. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

14. Чернцова Е. В. Дискурсивная семантика парентезы *кажется* // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2012. № 1014. Вип. 65. С. 91–97. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

15. Чернцова Е. В. Древнерусские глагольные энклитические формы как протопарентезы (по данным «Материалов для словаря древнерусского языка» И. И. Срезневского) // Вісн. Харківського нац. ун-ту

ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2012. № 1021. Вип. 66. С. 180–184. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

16. Чернцова Е. В. Дискурсивные проекции парентезы *кажется* в жанрах нарратива // Слов’янський збірник (збірник наукових праць). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 17. Ч. 2. С. 535–540. (Bielefeld Academic search Engine – BASE).

17. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика предикатов *оказаться, оказываться* в дискурсивном режиме интерпретации // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса: Астропринт, 2013. № 20. С. 198–202. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus, OCLC WorldCat).

18. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика парентез *оказывается, оказалось* в разных контекстах художественного дискурса // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 163–168. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

19. Чернцова Е. В. *Кажимость* в структуре обыденного vs. научного знания (на материале когнитивной семантики глагольных предикатов *казаться, показаться*) // Русская филология. Вестн. Харьковского нац. педагог. ун-та им. Г. С. Сковороды. 2018. № 3 (65). С. 3–9. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Open AIRE).

Статті у наукових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

20. Чернцова Е. В. Художественная нарративная стратегия и когнитивная семантика слова (на материале глагольных предикатов *казаться, показаться*) // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. 2016. Вип. 75. С. 6–11. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, Index Copernicus).

Статті в іноземних періодичних (ISSN) наукових фахових виданнях:

21. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика парентез *оказалось, оказывается* в разных дискурсивных контекстах // Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego. Wrocław, 2014. Nr 1 (6). С. 75–82.

22. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика глагольного предиката *оказываться* и художественная нарративная стратегия // Славянские чтения: научно-теоретический журнал. Кишинэу: Славянский университет, 2015. № 6 (12). С. 196–210.

23. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика и нарративные функции парентезы *кажется* в разных контекстах художественного дискурса // Studia Rossica Posnaniensia. T. XLII. Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 2017. P. 115–126. (Bielefeld Academic search Engine – BASE, OCLC WorldCat).

24. Чернцова Е. В. Метакогнитивная репрезентация концептуальной области «кажмости» (на материале семантики глагольных предикатов *казаться, показаться*) // *Studia Rossica Posnaniensia*. Т. XLIV. NR. 1. Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 2019. P. 277–288.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Статті в інших виданнях:

25. Чернцова Е. В. История парентезы как особой синтаксической и коммуникативной позиции в предложении // *Литературный язык в проекциях истории и современности. К 90-летию юбилею профессора Георгия Ивановича Шкляревского: сб. научн. ст. / сост. Л. В. Педченко. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. С. 87–93.*

26. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика глагольного предиката и художественная нарративная стратегия // *Неонила Бойко: мысль животворящая: сборник / сост. Л. Р. Савченко. Харьков: ПАРК, 2015. С. 157–165.*

27. Чернцова Е. В. Дискурсивные модификации субъектных значений предикатов // *Традиции и новаторство в лингвистической науке: сб. трудов кафедры русского языка II половины XX – нач. XXI вв. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2019. С. 487–500.*

Тези наукових доповідей:

28. Чернцова Е. В. Дискурсивные слова как знаки коммуникативно-прагматического содержания // *Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка. Москва: МГУ, 2007. С. 298.*

29. Чернцова Е. В. Когнитивная семантика парентезы *кажется* в дискурсивном режиме интерпретации // *Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка: труды и материалы / сост. М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов, О. В. Кукушкина. Москва: МГУ, 2014. С. 360–361.*

АНОТАЦІЯ

Чернцова О. В. Дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова: досвід інтегрального дослідження (на матеріалі дієслівних предикатів *казаться, показаться*, девербатива *кажмость*, парентези *кажется*). – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2019.

У дисертації запропоновано новий об'єкт дослідження, який кваліфікується як дискурсивне варіювання когнітивної семантики слова в

контекстах буденного, публіцистичного, наукового та художнього дискурсів. Нові предмет і об'єкт потребують релевантного методологічного підходу, тому в дисертації розроблено та апробовано інтегральний метод дослідження. Інтегральний, когнітивно-дискурсивний метод дав змогу подати систему дискурсивно зумовлених значень (концептуалізацій) слова, узагальнити отриману сукупність значень слова; виявити повторювану структуру когнітивних процесів, що відображає шаблони розуміння й мислення, реконструювати гештальт-сценарій та запропонувати метакогнітивну репрезентацію досліджуваної концептуальної сфери.

Уперше створено лінгвокогнітивну модель, яка пояснює появу різних значень слова; зроблено висновки про роль кожного дискурсу та 'його правил' у створенні системи дискурсивних значень слова; доведено теоретичну ідею про те, що мовна семантика зумовлюється як дискурсивною діяльністю суб'єкта, так і його пізнавальним (когнітивним) досвідом, його знаннями.

Ключові слова: когнітивна семантика, концептуалізація, гештальт-сценарій, фон, фігура, фокус, дискурсивне варіювання, суб'єкт дискурсу, дискурсивна логіка.

АННОТАЦИЯ

Чернцова Е. В. Дискурсивное варьирование когнитивной семантики слова: опыт интегрального исследования (на материале глагольных предикатов *казаться, показаться*, девербатива *кажимость*, парентезы *кажется*). – Монография.

Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Институт языкознания имени А. А. Потебни НАН Украины. – Киев, 2019.

В диссертации обобщается ряд научных проблем, связанных с теорией языкового значения и полисемии. В проблемное поле русистики вводится новый объект, который квалифицируется как дискурсивное варьирование когнитивной семантики слова в контекстах обыденного, публицистического, научного и художественного дискурса. Новый объект порождает новый предмет и требует релевантного методологического подхода, поэтому в диссертации разрабатывается интегральный, когнитивно-дискурсивный метод.

Глагольные предикаты *казаться, показаться*, девербатив *кажимость*, парентеза *кажется* избраны в качестве языкового материала в связи с тем, что эти слова служат языковой формой для концептуализации когнитивных актов человека, а в семантике контекстов отражаются интенции, содержание дискурсивной и когнитивной (познавательной) деятельности говорящего, который всегда выступает в роли субъекта определенного типа дискурса. В диссертации анализируется, как мыслят субъекты разных дискурсов (обыватель – публицист – исследователь – писатель), как они используют одни и те же слова для реализации различных

тактико-стратегических установок, и поэтому в разных дискурсивных контекстах у слова всякий раз возникает новая дискурсивная модификация значения. Когнитивно-дискурсивный анализ семантики контекстов по заданным параметрам ('дискурсивный тип контекста', 'коммуникативный тип контекста', 'коммуникативный регистр', 'субъектная структура контекста' и др.) показал *variationes multae* избранных слов: выделены тридцать дискурсивно обусловленных контекстных значений глагольных предикатов *казаться*, *показаться* и двадцать девять дискурсивно-интерактивных значений парентезы *кажется*. Анализ же семантики контекстов с девербативом *кажимость* продемонстрировал *variationes parvae* этого слова: зафиксированы два значения в контекстах научного дискурса.

В результате проведенного исследования предложена лингвокогнитивная модель, объясняющая появление разных значений слова; сделаны выводы о роли каждого дискурса и 'его правил' в «разработке» системы дискурсивных значений слова; верифицирована теоретическая идея о том, что языковая семантика обуславливается как дискурсивной деятельностью субъекта, так и его познавательным (когнитивным) опытом, его знаниями. Результаты исследования свидетельствуют о том, что отсутствует четкая граница между языковыми значениями и человеческим опытом, переход от познавательного опыта к языковому значению непрерывен.

В исследовании апробируется интегральный, когнитивно-дискурсивный метод, который позволил представить систему дискурсивно обусловленных значений (концептуализаций) слова, обобщить полученную «сумму» значений слова; выявить повторяющуюся структуру когнитивных процессов, отражающую шаблоны понимания и мышления, реконструировать гештальт-сценарий и предложить метакогнитивную репрезентацию исследуемой концептуальной области. В силу диалектического соединения перцептивного и эпистемического модусов, единый гештальт-сценарий концептуальной области *кажимости* состоит из двух частей, с одной стороны, предполагается наличие субъекта-экспериенцера, а также его перцептивный акт, наблюдаемый им объект, первый, потенциально ошибочный / искаженный образ объекта, потенциальная возможность осуществить акт рефлексивной проверки первого впечатления и установить истину; с другой – наличие субъекта-носителя знания, его знание об искаженном характере восприятия субъекта-экспериенцера, о несоответствии первого впечатления субъекта-экспериенцера тому, что имеется в действительности, имплицитные / эксплицитные знания о причинах, приведших к искажению результатов перцепции.

В целях дополнения теории о двухуровневой организации когнитивной семантики слова сделаны выводы о целостном (гештальном), континуальном, диффузном, размытом, неопределенном характере реконструируемой концептуальной области, в отличие от более конкретной

семантики языкового контекста, в котором представлен фрагмент концептуальной области, как будто бы выхваченный когнитивным фокусом. С использованием когнитивистских понятий ‘гештальт’, ‘фон – фигура’ установлена корреляция между когнитивным уровнем и уровнем поверхностной языковой семантики. Различия между возникающими контекстными значениями (концептуализациями) проанализированы как игра когнитивного фокуса, а именно: из признаков, составляющих концептуальное целое (гештальт-сценарий), на первый когнитивный план выдвигаются востребованные признаки (становятся ‘фигурой’), невостребованные же дефокусируются, выводятся из фокуса внимания в концептуальный ‘фон’, но полностью не исчезают.

Ключевые слова: когнитивная семантика, концептуализация, гештальт-сценарий, фон, фигура, фокус, дискурсивное варьирование, субъект дискурса, дискурсивная логика.

ABSTRACT

Cherntsova E. V. Discourse variation of word cognitive semantics: the experience of integral research (based on verbal predicates *казаться*, *показаться*, deverbative *кажимость*, parenthesis *кажется*). – Monograph.

A thesis for a Doctoral degree in Philology by specialty 10.02.02 – Russian Language. – Oleksandr Potebnya Institute of Linguistics of the Ukrainian National Academy of Sciences. – Kyiv, 2019.

In the thesis, a new object is introduced, which is qualified as discourse variation of word cognitive semantics within the contexts of everyday, journalistic, scientific and fictional discourse. A new object generates a new subject and requires a relevant methodological approach. Thus, an integral research method is developed and verified. The integral, cognitive and discourse method allowed us to represent the system of discourse-related meanings of the words (concepts), summarize a ‘sum’ of the meanings of the words received as well as identify the repeated structure of cognitive processes, which reflect the templates of thinking and understanding. In addition, it enabled us to reconstruct a gestalt scenario and offer metacognitive representation of the conceptual field researched. For the first time, a linguistic cognitive model was proposed to explain the emergence of new meanings of the word; conclusions were made about the role of each discourse and ‘its rules’ in the “development” of a system of discursive meanings of the word. The theoretical idea that linguistic semantics is driven by the subject’s discursive activity as well as their cognitive experience and knowledge was verified.

Keywords: cognitive semantics, conceptualization, gestalt scenario, background, figure, focus, discourse variation, a subject of discourse, discourse logic.

Підписано до друку 22.08.2019. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. № б/н.

Надруковано з готових оригінал-макетів у ФО-П Тітов Є. В.
61057, м. Харків, Харківська набережна, 9, кв. 23.
Свідоцтво про реєстрацію ВОО № 951823 від 18.01.1999 р.